

СИТУАТИВНІСТЬ ТА РЕЛЯТИВНІСТЬ ДОГМИ ПРАВА

Сидоренко Олена Михайлівна

к. ю. н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

ВСП «Миколаївський інститут права НУ «Одеська юридична академія»

У статті доводиться, що на рівні індивідуальної правосвідомості догма існує як ситуативний феномен. Зазначене виявляє себе у контексті правових відносин. Догма права є і реляційною, оскільки її актуалізація можлива лише в контексті діяльності суб'єктів правового життя.

Ключові слова: *догма права, ситуативність догми права, релятивність догми права, правові відносини, правова ситуація, комунікативність права.*

В статье доказывается, что на уровне индивидуального правосознания догма существует как ситуативный феномен. Указанное проявляет себя в контексте правовых отношений. Догма права является и реляционной, поскольку ее актуализация возможна только в контексте деятельности субъектов правовой жизни.

Ключевые слова: *догма права, ситуативность догмы права, релятивность догмы права, правовые отношения, правовая ситуация, коммуникативность права.*

Sidorenko O. M. RELATIVITY AND SITUATIONALITY OF DOGMA OF LAW

The dogma of law exists as situational phenomenon at the level of individual legal awareness. It shows up in the context of legal relationship. Actualization of dogma of law is possible only in a context of subject's activity in legal life because it is relational.

Key words: *dogma of law, situationality of dogma of law, relativity of dogma of law, legal relationship, legal situation, communicativeness of law.*

Наукове самовизначення вітчизняної юриспруденції, що супроводжується переосмисленням її методологічних основ, постулатів та фундаментальних засад, відбувається під знаком відходу від тих теоретичних конструкцій, що функціонують у рамках так званої класичної методології правознавства. При цьому під знаком критики радянської юриспруденції відкидаються та визнаються непотрібними ті елементи правової науки, що століттями демонстрували свою ефективність як у теоретичному, так і практичному просторі. Один з таких елементів – догма права, яка поступово втрачає своє фундаментальне значення для юриспруденції через вихід з поля зору правознавців, ігнорування здобутків класичної юриспруденції. Догма права – структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена.

Методологічне значення догми права у правовій сфері зумовлене тим, що вона має нерозривний зв'язок із правовою реальністю. Необхідність дослідження таких зв'язків виявляється у всій системі юриспруденції, у тому числі в філософії права та загальнотеоретичній юриспруденції. При цьому відчувається потреба у створенні системи категорій і понять, які слугували б методологічною основою при дослідженні питань догми права у правовій реальності.

Актуалізація догми права в правовій реальності вимагає аналізу тих її ключових характеристик, що зумовлюють її стабільність та стійкість (нормативність), з одного боку, та гнучкість і плинність (ситуативність, релятивність) – з іншого.

Дана проблема частково знайшла своє відображення у працях С. С. Алексєєва, Ж.-Л. Бержеля, Д. Д. Грімма, В. В. Дудченко, С. О. Муромцева, Ю. М. Оборотова, М. М. Коркунова, А. Ф. Крижановського, В. С. Нерсисянца, Й. О. Покровського, Р. А. Ромашова, О. Е. Лейста, Р. О. Халфіна та інших відомих дореволюційних та вітчизняних правознавців.

Незважаючи на те, що проблематика догми права є, без перебільшення, фундаментальною як для теорії юриспруденції, так і для юридичної практики, на пострадянському просторі практично відсутні її спеціальні дослідження, що, безумовно, іще раз підкреслює необхідність переосмислення догматичної проблематики.

Метою даної статті є виявлення ключових характеристик догми права, зокрема її ситуативності та релятивності.

Поняття права, з огляду на його застосування, приводить до потреби розгляду того, що при застосуванні права йдеться про питання встановлення двосторонньої, взаємної відповідності норми, з одного боку, і конкретного життєвого випадку, ситуації, яку необхідно врегулювати цією нормою, з другого; постає також питання відповідності тлумачення норми до особливостей, специфіки тієї ситуації, яку вона має регулювати. Окрім того, слід вирішити проблему підведення обставин конкретної ситуації під ознаки норми права, порівняння цих обставин і норми права та врегулювання ситуації відповідно до застосованої норми або відмови від її застосування.

Проблема дискурсивності правових відносин породжує ситуацію так звану ситуативності, у тому числі – ситуативної нормативності. Нескладно помітити, що розуміння нормативності в ситуативному контексті по суті знімає антиномію між нормою та цінністю, оскільки вони починають діяти в одній площині, в одному ракурсі: норма виступає як засіб стратегічної комунікації, а цінність – як інструмент комунікативної дії. Однак проблема полягає в тому, що сучасне право (у тому числі й українське) продовжує орієнтуватися на об'єктну (тобто, догматичну, а не ситуативну) нормативність.

Саме тому проблема обсягу нормативності у праві сьогодні є надзвичайно актуальною. Криза модерністських правових ідеологій, спрямованих на побудову стабільної, стійкої правової системи, заснованої на цінностях кодифікації, нормативно-правового закріплення правовідносин, міцній догмі права, сьогодні стає очевидно, що законодавче право навіть фізично не в змозі регулювати відносини, які щомить виникають та зникають у суспільному житті. Свідченням цього є, приміром, надзвичайна рухливість господарського законодавства, яке змінюється чи не щотижня, а Господарський кодекс просто не виправдовує сам термін «кодекс», тобто систему норм, розрахованих на стійкість і незмінність впродовж тривалого терміну.

Це створює низку проблем для правозастосування, оскільки професійний юрист повинен кожного разу при вирішенні конкретного правового питання перевіряти наявність змін до законодавчих актів. Така ситуація паралізує правову систему, вона втрачає гнучкість. Тим не менш, правова політика нашої держави продовжує базуватися на універсальному пріоритеті писаного права.

Як зазначає Г. Кеглер, ситуативність є позицією коли ми оцінюємо та судимо, у відповідності до наших базових системам понять та цінностей. Ми бачимо догму права та її компоненти крізь призму конкретної нормативної ситуації – і особливо, норми та цінності інших учасників цієї ситуації [1, с. 113].

Догма права трансформується в межах ситуації, так само як це відбувається з ціннісними ієрархіями та локальними психофізичними станами суб'єктів. Ситуація включає в себе як динамічні, рухливі ознаки, що характеризують дану ситуацію взаємодії суб'єкта з середовищем як особливу, так і стійкі, відносно яких ряд подій залишається в тій чи іншій мірі інваріантним, не руйнуючи її цілісність. Можна додати також, що останні можуть розглядатися або в якості системи об'єктивних обставин, або особливостей організації ситуації на рівні стійких принципів упорядкування

елементів середовища самим суб'єктом. У цьому сенсі можна сказати, що особистість є стійкий принцип упорядкування подій, визначальний характер пізнання, але не є об'єктом мислення.

Правова ситуація – суть буттєвих джерел філософії права, правової науки та юридичної практики. Саме в правовій ситуації, яка вимагає адекватного осмислення права, з самого початку існує філософія права, правознавство, правосуддя, і в решті решт, власне право. Необхідність права для ситуації полягає в тому, що її неможливо адекватно осмислювати на основі моралі, релігії і т.п. Ця неможливість полягає в тому, що зміст ситуації може бути доступний лише праву. У протилежному випадку ситуація лишається беззмістовною. Звідси помітно, що право в ситуації – не випадковий фактор, введений стихійно рішенням її учасників. Оскільки існування ситуації, яка вимагає права, іманентно суспільству як такому, існування права нерозривно пов'язано з буттям людини в суспільстві.

Переходячи до проблеми правової ситуації слід відзначити, що сам термін «правова ситуація» порівняно недавно з'явився у вітчизняній та зарубіжній літературі. Зокрема, головними філософами та науковцями, які звертались до цієї проблематики у своїх роботах, були екзистенціалісти та феноменологи Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понти, К. Ясперс, Е. Фромм, у правознавстві проблематикою ситуативності займалися С. С. Алексєєв, Я. П. Зейкан, О. В. Стовба.

Особливий характер догма права набуває при розгляді глобальної та локальної правової ситуації. З глобальної точки зору правова ситуація постає як складна сукупність пов'язаних соціально-правових явищ і процесів (стан законодавства, законослухняність громадян, розвиток владних структур, якість діяльності правоохоронних органів, дотримання державою прав людини тощо), що визначає характер і рівень правопорядку в країні [2, с. 426]. Очевидно, що у цьому контексті стан догми права виражається, насамперед у тому, яким чином так наскільки ефективно діє позитивне право,

у чому виражено його індивідуальну та соціальну цінність, чи є достатньою (або, навпаки, замалою чи зависокою) його нормативність.

Глобальна правова ситуація на філософсько-правовому рівні розглядається через такі феноменологічні риси права як дієвість, істинність та спрямованість (інтенціональність) [3, с. 10]. У розрізі феноменологічного бачення правової ситуації особливого значення набувають компоненти механізму дії права, які мають догматичний, ціннісний та суб'єктний аспекти. Локалізуючись у правовій ситуації глобального рівня, догма права втілюється як ядро механізму дії права, особливо – правового регулювання.

Локальна правова ситуація, пов'язана з участю конкретних суб'єктів в актуалізації правових догм та цінностей на тлі функціонування правових комунікацій між ними, виходить на специфіку розуміння догми права та її складових у контексті співвідношення дійсного та належного в межах конкретного правового становища одного чи декількох суб'єктів правової сфери [4, с. 20].

Проте найбільш соціально значущим і найбільш відчутним залишається соціальний механізм дії права. Право втілюється в життя в правових ситуаціях. Саме правова ситуація – об'єктивна форма втілення і буття права. Усе, що відображається в свідомості людини, її почуття і ставлення до права, її внутрішні уявлення про права і цінності, якими вона керується не можуть існувати в абстрагованій реальності. Право – це не сама по собі існуюча категорія, а реальність, яка обумовлена зовнішньо відносними факторами, які і повинні виступати вихідними початками. Саме конкретна правова ситуація стає тим модусом, коли усі вищевказані категорії втілюються в життя, і таким чином відбувається реалізація права. Саме в такий спосіб право може відігравати в суспільстві роль соціального регулятора.

Конкретна ситуація є буттєвою основою права, на упорядкування та осмислення якої направлено право і яка, в свою чергу, дозволяє виявити його зміст. За словами С. І. Максимова, хоч ідея права виступає логічно первинним елементом, дійсною основою права, але онтологічно право

первинне в конкретній ситуації [5, с. 106]. Право не існує «поза життям», а «життя» неможливе без права. Правова ситуація в даному випадку виступає як простір відносин між людьми, упорядкований правом і законом, є онтологічним пунктом правової реальності, взятої як сукупність правового сущого, і тим самим буде виступати тією ланкою, яка поєднує людське існування із буттям права. Буття дане людині як право. Вони тотожні і нероздільні. Буття – це право, а право і є буття.

Ситуативність у розумінні догми права – це відображення одиничних проявів дійсності. Для правового регулювання, насамперед при здійсненні правотворчості, ситуація є вираженням початкового пункту пізнання предмета правового регулювання. В рамках ситуацій формуються казуси – випадки, що відображають моменти дійсності в їх ізольованості один від одного, в їх неусвідомленості, в результаті чого вони видаються розрізненими, невизначеними, несподіваними. Нормативність як відображення закономірності догми права може виявлятися тільки в унікальному, тобто у казусі, ситуації, і не інакше. Це визначає основне завдання нормотворчості, яка полягає в тому, щоб за окремими казусами розкрити, виявити приховану за ними закономірність і закріпити ці зв'язки в правовій нормі.

Ситуативність догми права вимагає застосування до її розуміння синергетичного підходу. Синергетичний похід сприяє найбільш ефективному дослідженню правової ситуації як специфічної юридично значимої випадковості, цей підхід дає можливість дослідження цілого ряду суміжних питань, так як:

- визначає якісно нове уявлення про право як про нестійку, рухливу підсистему, схильну до впливу факторів не тільки необхідного, але і випадкового характеру, яка виконує певну службову роль в суспільстві. У рамках синергетичного підходу акцентується увага на перманентній динаміці (становленні) права через накладення внутрішніх і зовнішніх протидіючих і кооперованих сил (начал);

- акцентує увагу на службовому призначенні права по відношенню до суспільства. У цьому основна цільова установка функціонування всієї правової системи, трансцендентне начало, яке, власне, є, по суті, основним критерієм відмежування правових явищ від неправових. Тільки право як система нормативних установок здатне забезпечити цілісність соціуму;

- надає істотне значення проблемі відбору, яка надзвичайно актуальна для сучасного праворозуміння. Адже саме шляхом відбору здійснюється еволюція права. Це, по суті, питання про джерело права. За допомогою синергетичного підходу може бути досліджено те, як відбувається відбір, хто його здійснює, чи можливий прогноз його результату і так далі [6; 7].

З позицій догми, правова ситуація постає у кількох вимірах. По-перше, як подія, яка не залежить від волі особи і тому не може бути передбачена за даних умов. По-друге – це відображення в основному зовнішніх, нестійких, несуттєвих, одиничних зв'язків дійсності. Для правового регулювання, насамперед при здійсненні правотворчості правова ситуація, являє собою вираз початкового пункту пізнання предмета правового регулювання.

Синергетична інтерпретація правової ситуації припускає, що вона є результатом перехресчування незалежних причинних процесів, подій. З позицій деонтології правова ситуація є способом переходу від належного до сущого, при якому в даному об'єкті, за даних умов є кілька можливостей, які можуть перетворитися в суще, але реалізується тільки одна з них.

На підставі цього можна зробити висновок, що нормативістська і синергетична методологія найбільш відповідають специфіці догми права, коли ставиться питання про її реальність, тобто ті її характеристики, що виходять за межі нормативного мислення та відповідного сприйняття права.

Правова ситуативність наводить на думку про існування іншої ключової характеристики догми права, а саме її реляційність, тобто вона виражається не лише на рівні норм, ситуацій, але й правових відносин, втілюючись у їх структурі, змісті та міжсуб'єктних комунікаціях. Аспект догми права, що полягає у її бутті в правових відносинах має місце тому, що самі правові

відносини – це завжди діяльність, адже відношення завжди є реалізованою дією. Саме тому у правових відношеннях, на відміну від нормативності та ситуативності, виявляється суб'єктний компонент, що є настільки важливим для усвідомлення догми сучасного права.

Правові відносини, утім, формуються не лише у діяльності соціальних груп, але й у поведінці окремих суб'єктів. Вони реалізуються як постійно рекурсивні акти поведінки, регламентовані правовими нормами, тобто існуючи у нормативному контексті. З цієї позиції будь-яке правове відношення містить дві складові: зміст догматичного компоненту правової норми; зміст цілей, мотивів, установок особистості. Взаємодія цих двох змінних якраз утворює правову дію, а її характер дозволяє прогнозувати розвиток як локального правового відношення, так і всієї системи правових відносин у рамках тієї чи іншої соціальної спільноти.

На думку А. В. Полякова, комунікативність права взагалі виявляється у тому, що воно постає як система відносин, суб'єкти яких передають правову інформацію шляхом реалізації своїх прав та обов'язків [8, с. 168]. Право неможливо звести лише до «встановлених» норм, хоча б і встановленими державою, тому що правові норми, на відміну від законодавства, виникають як інтерсуб'єктивні феномени, існуючі в правовій свідомості суспільства як норми-відносини, або, іншими словами, як нормативні правові відносини, що визначають поведінку соціальних суб'єктів. Динаміка цих комунікативних відносин, їх перехід від однієї стадії до іншої, може здійснюватися по-різному, але без правових відносин немає права. У той же час, в будь-якій державі є й такі «норми» законів, указів, постанов та інших актів, які ніколи не застосовувалися, не впливали на поведінку членів суспільства, знаходилися поза соціально-правової комунікації, не викликали ніяких правових наслідків. Іноді закони втрачають своє комунікативно-правове значення з плином часу, зі зміною соціальних умов. Це може відбуватися і при конфлікті з ієрархічно більш високими цінностями, наприклад, моральними або релігійними. Але і в цьому випадку вони перестають бути

правовими не тому, що суб'єктивно сприймаються кимось як несправедливі або аморальні, а тому, що об'єктивно втрачають правові властивості, тобто здатність визначати права і обов'язки суб'єктів соціальної взаємодії. І навпаки, функціонуюча правова норма, тобто норма, що викликає в громадській правосвідомості ціннісне ставлення до себе, породжує і комунікативні міжсуб'єктні правові відносини, будучи джерелом суб'єктивних прав і правових обов'язків.

Таким чином, з позицій правової онтології одним з аспектів розуміння права є аспект комунікативний, тобто розуміння його як системи відносин, суб'єкти яких передають правову інформацію шляхом реалізації своїх прав і обов'язків у процесі соціальної взаємодії. У цьому сенсі право є однією з найважливіших форм соціальної комунікації.

Поряд із ситуативністю та реляційністю, нормативність права – є однією із ключових характеристик, що дозволяє відрізнити право від правосвідомості, суб'єктивного права і правовідносин. Необхідно констатувати, що припинення реального значення нормативності права об'єктивно заважає зміцненню законності. До того ж норма права – загальне правило поведінки, що поширюється на необмежену кількість осіб і розраховане на багаторазове застосування. Найважливіша якість правових норм полягає у тому, що кожна з них є встановленим чи санкціонованим державою загальнообов'язковим правилом поведінки. Правові норми передбачають ту поведінку, котру вимагає держава і якій вона гарантує необхідний захист і підтримку. Ці загальні правила поведінки розраховані не на разові, індивідуальні обставини, а на систему, на ряд обставин, що повторюються.

Значення нормативності в правовій сфері проявляється шляхом формування типового правила, а також у тому, що є гарантією здійснення суб'єктивного права. Тому, володіючи суб'єктивним правом, суб'єкти держави не просто вільні у своїх діях, а їх свобода забезпечена, захищена загальнообов'язковою нормою, за якою стоїть могутність держави.

Таким чином, нормативність права – це важлива ознака права, що характеризується загальнообов'язковістю і найбільшою мірою виражає функціональне призначення права бути регулятором поведінки людей (суспільних відносин) як рівний масштаб, що застосовується до нерівних людей і дає можливість виразити типові для конкретного суспільства протиріччя і способи вирішення можливих спорів і конфліктів. Право, завдяки юридичним нормам, несе кожному громадянину, організації інформацію про те, які дії можливі, які заборонені, а які необхідні. Якщо людина діє в межах права, то вона відчуває себе впевнено і вільно, знаходиться під захистом суспільства і держави. Право, таким чином, визначає сферу свободи людини і цим самим регулює її поведінку.

Отже, сутність та специфіка догми права як компоненту правової реальності виражається у тому, що вона:

- по-перше, є нормативною, тобто втілена у системі позитивного права через процеси нормотворчості та санкціонування суспільних установок;

- по-друге, є ситуативною, оскільки функціонує не лише на суцільному рівні об'єктивного порядку, але й на суцільному рівні конкретики правового життя, виливаючись у специфіку інтерпретації своїх компонентів глобальної та локальної правової ситуації;

- по-третє, є реляційною, оскільки її актуалізація можлива лише в контексті діяльності суб'єктів правового життя.

Така тривимірність догми права відповідає на цілий ряд запитань щодо того, чи можна вважати її реальним компонентом правового життя, чи можна розглядати сутнісні характеристики догми права за межами правової нормативності, у чому полягає роль правових догм (норм, принципів, аксіом, презумпцій) у специфічних конкретних правових ситуаціях.

Подальші наукові пошуки: 1) з'ясувати місце догми права у правовому житті; 2) дослідити поняття та особливості догматичної юриспруденції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кеглер Г. Г. Этика после постмодернизма / Г. Г. Кеглер ; Пер. с англ. Д. Г. Лахути // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 111-117.
2. Толковый словарь обществоведческих терминов / Сост. : Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999 – 528 с.
3. Стовба О. В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Спец. : 12.00.12 – Філософія права / Стовба О. В. – Х., 2005. – 17 с.
4. Векленко П. В. Системность и ситуативность правового дискурса / П. В. Векленко // Философия права. – 2009. – № 1. – С. 18-21.
5. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления : Монография / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
6. Вележев С. И. Нормативность и казуальность права: Теоретико-методологический и сравнительно-правовой анализ : Автореф. дисс. доктора юрид. наук ; спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / С. И. Вележев. – СПб., 2005. – 43 с.
7. Вележев С. И. Социологический нормативизм и синергетика как методологические основы исследования казуальных и нормативных начал в праве / С. И. Вележев // Современное общество и правоохранительные органы: проблемы теории и практики: Сб. трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. – Вып. 18. Ч. 4 / Под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. – С. 11-17.
8. Поляков А. В. Общая теория права : курс лекцій / А. В. Поляков. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 642 с.